

Правознавство. Навчальний посібник

Навчальний посібник підготовлений викладачами юридичного факультету Сумського національного аграрного університету. Посібник відповідає робочій програмі з курсу та враховує вимоги програми з основ правознавства для навчальних закладів загальної середньої освіти.

Призначено для студентів та викладачів вищих навчальних закладів, практичних працівників, абітурієнтів, учнів ліцеїв, а також для всіх, хто бажає ознайомитися з основами правових знань.

ЗМІСТ

Вступ	12
Розділ 1. Історія виникнення держави та права	16
1.1. Держава і право як закономірний результат розвитку цивілізації	16
1.2. Плюралізм підходів у визначенні причин виникнення держави	18
1.3. Генеза феномену «право» у концепціях різних юридичних шкіл	22
1.4. Особливості формування держави і права в різних народів	26
<i>Питання для самоконтролю</i>	27
<i>Тести</i>	28
Розділ 2. Основи теорії держави та права	30
2.1. Поняття та ознаки держави	30
2.2. Поняття та види форми правління, форми державного устрою, форми політичного режиму (форми держави)	32
2.3. Характеристика функцій держави	38
2.4. Поняття механізму та апарату держави	40
2.5. Поняття правової держави	43
2.6. Поняття та ознаки права	44
2.7. Соціальні норми та їх види	46
2.8. Система права	48
2.9. Форми (джерела) права	51
2.10. Систематизація нормативно-правових актів, її цілі і види	54
2.11. Правові відносини	55
2.12. Поняття, ознаки і види правової поведінки	60
2.13. Поняття і види правопорушень	61
2.14. Юридична відповідальність	63
<i>Питання для самоконтролю</i>	66
<i>Тести</i>	67
Розділ 3. Основи конституційного права України	70
3.1. Історичний розвиток конституційного права в Україні	70
3.2. Загальні засади конституційного права України: поняття, предмет та джерела	73
3.3. Поняття конституційного ладу. Основні принципи конституційного ладу в Україні	75
3.4. Громадянство України	76
3.5. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні	78
3.6. Загальна характеристика органів державної влади в Україні	82
3.6.1. Верховна Рада України	83
3.6.2. Президент України: конституційний статус та повноваження	84
3.6.3. Кабінет Міністрів України	86
3.7. Виборчий процес та виборче право	88
3.8. Територіально-адміністративний устрій України	91
<i>Питання для самоконтролю</i>	93
<i>Тести</i>	94

Розділ 4. Основи адміністративного права України	96
4.1. Адміністративне право: поняття та предмет правового регулювання	96
4.1.1. Поняття адміністративного права та предмет адміністративного права	96
4.1.2. Система адміністративного права	97
4.1.3. Поняття і зміст державного управління	98
4.2. Суб'єкти адміністративного права	99
4.2.1. Поняття суб'єкта адміністративного права. Адміністративна правоздатність та дієздатність	99
4.2.2. Органи виконавчої влади як суб'єкти адміністративного права	101
4.2.3. Міністерство як центральний орган виконавчої влади	101
4.2.4. Поняття і принципи державної служби	103
4.2.5. Поняття і види об'єднань громадян	104
4.3. Форми і методи державного управління	105
4.3.1. Правові та неправові форми державного управління	105
4.3.2. Методи державного управління	107
4.3.3. Види актів державного управління	109
4.3.4. Вимоги до правових актів державного управління	110
4.4. Адміністративне правопорушення та адміністративна відповідальність ...	111
4.4.1. Поняття адміністративної відповідальності	111
4.4.2. Поняття і склад адміністративного правопорушення (проступку)	112
4.4.3. Строки притягнення до адміністративної відповідальності	113
4.4.4. Види адміністративних стягнень	113
4.5. Управління в галузі агропромислового комплексу	115
<i>Питання для самоконтролю</i>	117
<i>Тести</i>	118
Розділ 5. Основи цивільного та сімейного права України	121
5.1. Цивільне право як самостійна галузь права	121
5.1.1. Предмет цивільного права	121
5.2. Фізичні особи як суб'єкти цивільного права	122
5.2.1. Цивільна правоздатність фізичної особи	122
5.2.2. Цивільна дієздатність фізичної особи та її види	123
5.3. Юридичні особи як суб'єкти цивільного права	127
5.3.1. Поняття та ознаки юридичної особи	127
5.4. Правочини	128
5.4.1. Поняття та ознаки правочину	128
5.4.2. Класифікація правочинів	129
5.4.3. Умови дійсності правочинів	130
5.4.4. Форма та умови укладення правочину	131
5.5. Позовна давність	133
5.5.1. Поняття позовної давності та її строки	133
5.6. Загальні положення про право власності	134
5.6.1. Поняття права власності	134
5.6.2. Об'єкти і суб'єкти права власності в Україні	135
5.6.3. Право приватної власності	136
5.6.4. Право державної власності	137
5.6.5. Право комунальної власності	137
5.7. Захист права власності	138
5.7.1. Поняття та основні види способу захисту права власності	138

5.8. Відповідальність у цивільному праві	140
5.8.1. Поняття цивільно-правової відповідальності	140
5.8.2. Форми і види цивільно-правової відповідальності	141
5.8.3. Умови цивільно-правової відповідальності	144
5.9. Загальне положення спадкового права України	145
5.9.1. Основні поняття спадкового права	145
5.9.2. Спадкування за законом	147
5.9.3. Спадкування за заповітом	148
5.9.4. Прийняття спадщини	150
5.10. Сімейне право України	152
5.10.1. Поняття та ознаки шлюбу	152
5.10.2. Умови вступу у шлюб	153
5.10.3. Порядок укладення шлюбу	154
5.10.4. Заручини	154
5.10.5. Поняття та випадки припинення шлюбу	155
5.10.6. Загальні підстави стягнення аліментів на утримання одного з подружжя	156
5.10.7. Право подружжя на спільне майно	157
5.10.8. Режим окремого проживання подружжя	158
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>158</i>
<i>Тести</i>	<i>159</i>
Розділ 6. Основи трудового права	161
6.1. Загальні засади трудового права	161
6.1.1. Предмет трудового права	161
6.1.2. Принципи трудового права	161
6.1.3. Поняття, особливості та види джерел (форм) трудового права	163
6.1.4. Поняття і зміст трудових правовідносин	167
6.1.5. Суб'єкти трудового права	168
6.2. Колективний договір	169
6.2.1. Поняття та сторони колективних договорів та угод	169
6.2.2. Загальні положення та зміст колективного договору	170
6.3. Трудовий договір	171
6.3.1. Поняття, сторони, умови та види трудового договору	171
6.3.2. Гарантії при прийнятті на роботу	173
6.3.3. Загальний порядок укладення трудового договору	174
6.3.4. Зміна умов трудового договору	177
6.3.5. Припинення трудового договору	178
6.4. Робочий час і час відпочинку	180
6.4.1. Поняття та види робочого часу	180
6.4.2. Режим робочого часу	182
6.4.3. Поняття та види відпочинку	184
6.4.4. Щорічні відпустки та їх види	185
6.5. Юридична відповідальність в трудовому праві	187
6.5.1. Види юридичної відповідальності у трудовому праві	187
6.5.2. Трудова дисципліна. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві	188
6.5.3. Поняття, суб'єкти, умови та підстави матеріальної відповідальності сторін трудового договору	191
6.5.4. Види матеріальної відповідальності	192
6.5.5. Порядок відшкодування матеріальної шкоди	193

6.6. Трудові конфлікти	195
6.6.1. Поняття та види трудових спорів	195
6.6.2. Правове регулювання індивідуальних трудових спорів	195
6.6.3. Правове регулювання колективних трудових спорів	198
<i>Питання для самоконтролю</i>	200
<i>Тести</i>	200
Розділ 7. Основи права про соціальний захист і охорону здоров'я	205
7.1. Предмет та джерела соціального захисту	205
7.1.1. Система органів соціального забезпечення	207
7.1.2. Види державних пенсій та допомог	208
7.1.3. Право на охорону здоров'я	211
<i>Питання для самоконтролю</i>	213
<i>Тести</i>	214
Розділ 8. Основи господарського права	215
8.1. Господарська діяльність та підприємництво	215
8.1.1. Поняття господарського права, господарської діяльності та види господарської діяльності	215
8.1.2. Поняття та види суб'єктів господарювання	216
8.1.3. Ліцензування певних видів підприємницької діяльності	217
8.1.4. Господарське законодавство	218
8.2. Суб'єкти господарського права	220
8.2.1. Поняття суб'єктів господарського права	220
8.3. Правове становище підприємств	221
8.3.1. Поняття та ознаки підприємств	221
8.3.2. Види та організаційно-правові форми підприємств	222
8.3.3. Державна реєстрація підприємств	224
8.4. Господарські товариства	227
8.4.1. Поняття та види господарських товариств	227
8.4.2. Акціонерні товариства та їх види	228
8.4.3. Органи управління акціонерним товариством	229
8.5. Правове становище товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повного та командитного товариств	231
8.5.1. Товариство з обмеженою відповідальністю	231
8.5.2. Товариство з додатковою відповідальністю	233
8.5.3. Повне товариство	234
8.5.4. Командитне товариство	234
8.6. Правове становище об'єднань підприємств	235
8.6.1. Поняття об'єднання підприємств та класифікація об'єднань підприємств	235
8.6.2. Організаційно-правові форми об'єднань підприємств	235
8.7. Господарські договори	238
8.7.1. Поняття та ознаки господарського договору	238
8.7.2. Класифікація господарських договорів	239
8.7.3. Порядок укладання господарських договорів	240
8.8. Господарсько-правова відповідальність	243
8.8.1. Поняття господарсько-правової відповідальності	243
8.8.2. Підстави господарсько-правової відповідальності	243
8.8.3. Господарсько-правові санкції	244
8.8.4. Відшкодування збитків у сфері господарювання	245

8.8.5. Штрафні санкції та оперативно-господарські санкції	245
8.8.6. Адміністративно-господарські санкції	246
<i>Питання для самоконтролю</i>	247
<i>Тести</i>	248
Розділ 9. Основи аграрного права	252
9.1. Аграрне право як галузь права	252
9.1.1. Предмет аграрного права	252
9.1.2. Метод аграрного права	253
9.1.3. Принципи аграрного права	253
9.1.4. Аграрне право як наука і навчальна дисципліна	254
9.1.5. Система аграрного права	254
9.1.6. Джерела аграрного права	255
9.1.7. Проблеми і шляхи вдосконалення аграрного законодавства	256
9.2. Аграрні правовідносини	256
9.2.1. Поняття, види та особливості аграрних правовідносин	256
9.2.2. Об'єкти аграрних правовідносин	257
9.2.3. Суб'єкти аграрних правовідносин	258
9.2.4. Зміст аграрних правовідносин	259
9.2.5. Класифікація аграрних правовідносин	260
9.2.6. Підстави виникнення, зміни та припинення аграрних правовідносин	260
9.3. Характеристика суб'єктів аграрного права	261
9.3.1. Правове становище аграрних підприємств кооперативного типу	261
9.3.2. Правове становище аграрних підприємств корпоративного типу	270
9.3.3. Правове становище фермерського господарства	275
9.3.4. Правове становище особистого селянського господарства	282
9.3.5. Правове становище державних сільськогосподарських підприємств	288
<i>Питання для самоконтролю</i>	292
<i>Тести</i>	293
Розділ 10. Основи земельного права	296
10.1. Земельне право як галузь права	296
10.1.1. Предмет земельного права	296
10.1.2. Метод земельного права	297
10.1.3. Принципи земельного права	298
10.1.4. Система земельного права	301
10.1.5. Джерела земельного права	302
10.2. Право власності на землю	304
10.2.1. Поняття і зміст права власності на землю	304
10.2.2. Виникнення і припинення права власності на землю	305
10.2.3. Земля як об'єкт права власності	306
10.2.4. Суб'єкти права власності на землю	308
10.3. Право землекористування	314
10.3.1. Поняття і зміст права землекористування	314
10.3.2. Види права землекористування	315
10.3.3. Суб'єкти і об'єкти права землекористування	316
10.3.4. Права та обов'язки землекористувачів	321
10.3.5. Підстави припинення права користування земельною ділянкою	323
10.3.6. Земельні сервітути як форма обмеження прав на землю	324

10.4. Гарантії прав на землю	327
10.4.1. Захист прав на землю	327
10.4.2. Гарантії права власності на земельну ділянку	329
10.4.3. Відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за порушення права власності на землю	329
10.4.4. Відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам	330
10.4.5. Вирішення земельних спорів	333
10.5. Контроль за використанням і охороною земель	336
10.5.1. Завдання, мета та цілі контролю за використанням і охороною земель	336
10.5.2. Державний контроль за використанням і охороною земель	337
10.5.3. Система органів управління в галузі використання та охорони земель і їх повноваження	338
10.5.4. Поділ земельного фонду на категорії земель	341
10.5.5. Землеустрій	343
10.5.6. Державний земельний кадастр	345
10.5.7. Моніторинг земельних ресурсів та його значення	348
10.6. Юридична відповідальність за порушення земельного законодавства	349
10.6.1. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності	349
10.6.2. Види юридичної відповідальності за земельні правопорушення	350
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>356</i>
<i>Тести</i>	<i>357</i>
Розділ 11. Основи екологічного права України	360
11.1. Загальні засади екологічного права України	360
11.1.1. Предмет правового регулювання екологічного права України	360
11.1.2. Поняття екологічного права	361
11.1.3. Метод екологічного права України	362
11.2. Об'єкти і суб'єкти екологічного права України	364
11.2.1. Поняття та класифікація об'єктів екологічного права	364
11.2.2. Поняття та ознаки суб'єктів екологічного права України	367
11.3. Екологічні права й обов'язки громадян	369
11.3.1. Загальна характеристика екологічних прав і обов'язків громадян	369
11.3.2. Права та обов'язки природокористувачів	370
11.3.3. Загальна характеристика права землекористування	372
11.4. Відповідальність за порушення екологічного законодавства	373
11.4.1. Екологічні правопорушення як підстава правової відповідальності та їх класифікація	373
11.4.2. Види відповідальності за екологічні правопорушення	375
<i>Питання для самоконтролю</i>	<i>376</i>
<i>Тести</i>	<i>376</i>
Розділ 12. Основи фінансового права України	378
12.1. Правові засади фінансової діяльності держави	378
12.1.1. Поняття, принципи, правові форми та методи фінансової діяльності держави	378
12.1.2. Поняття, предмет, метод фінансового права	382
12.1.3. Фінансово-правові норми та фінансові правовідносини	385
12.1.4. Правові засади фінансового контролю в Україні	389

12.2. Правові засади бюджетної діяльності в Україні	391
12.2.1. Поняття бюджету та бюджетної системи	391
12.2.2. Правові засади бюджетного процесу в Україні	397
12.2.3. Бюджетний контроль і відповідальність за порушення бюджетного законодавства	402
12.2.4. Правовий режим державних цільових позабюджетних фондів ...	404
12.3. Правові засади оподаткування в Україні	407
12.3.1. Правові засади податкової системи	407
12.3.2. Поняття та класифікація податків та зборів (обов'язкових платежів)	409
12.3.3. Платники податків: поняття, права і обов'язки	412
12.3.4. Фіксований сільськогосподарський податок	413
12.3.5. Відповідальність за порушення податкового законодавства	415
12.4. Правові засади фінансування галузей АПК	417
12.4.1. Поняття та принципи бюджетного фінансування	417
12.4.2. Особливості фінансування агропромислового комплексу	418
12.4.3. Особливості державного кредитування галузей агропромислового комплексу	421
12.5. Правові засади банківської діяльності, грошового обігу і розрахунків в Україні	425
12.5.1. Поняття банківської системи України	425
12.5.2. Безготівкові розрахунки в народному господарстві України	428
12.5.3. Правові засади здійснення касових операцій та обігу готівки	431
12.5.4. Правові засади валютного регулювання та валютного контролю	436
<i>Питання для самоконтролю</i>	440
<i>Тести</i>	441
Розділ 13. Правові основи інвестиційної діяльності	444
13.1. Загальні положення про інвестиції та інвестиційну діяльність	444
13.1.1. Поняття і види інвестицій	444
13.1.2. Поняття, види і форми інвестиційної діяльності	448
13.2. Правові засади здійснення інвестиційної діяльності в Україні	450
13.2.1. Інвестиційно-правові норми та інвестиційні правовідносини	450
13.2.2. Суб'єкти та об'єкти інвестиційної діяльності	453
13.2.3. Правові засади інвестування в галузі агропромислового комплексу	460
13.3. Інвестиційні договори	464
13.3.1. Поняття, види і функції інвестиційного договору	464
13.3.2. Форма і зміст інвестиційного договору	467
13.3.3. Порядок укладання інвестиційних договорів	470
13.4. Правове регулювання іноземних інвестицій в Україні	471
13.4.1. Поняття, види, режими іноземних інвестицій. Форми іноземного інвестування	471
13.4.2. Правовий статус іноземних інвесторів	476
13.4.3. Правовий статус підприємств з іноземними інвестиціями	481
13.5. Державне управління інвестиційною діяльністю	482
13.5.1. Поняття, принципи, функції державного управління інвестиційною діяльністю	482
13.5.2. Форми і методи державного управління інвестиційною діяльністю	487

13.5.3. Система і правовий статус органів державного управління інвестиційною діяльністю	489
13.6. Гарантії прав суб'єктів інвестиційної діяльності, захист інвестицій та охорона прав інвесторів	492
13.6.1. Державно-правові гарантії захисту інвестицій	492
13.6.2. Охорона і захист прав суб'єктів інвестиційної діяльності	495
<i>Питання для самоконтролю</i>	497
<i>Тести</i>	498
Розділ 14. Основи кримінального права	501
14.1. Поняття, система та завдання кримінального права України	501
14.1.1 Кримінальна відповідальність та її підстави	502
14.1.2. Поняття закону про кримінальну відповідальність, його ознаки, структура, завдання, значення	503
14.1.3. Структура Кримінального кодексу України. Структура та види кримінально-правових норм	505
14.1.4. Зворотна сила закону про кримінальну відповідальність	507
14.1.5. Дія закону про кримінальну відповідальність відносно злочинів, скоєних на території України	508
14.1.6. Дія закону про кримінальну відповідальність відносно злочинів, скоєних громадянами України або особами без громадянства за межами України	509
14. 2. Поняття злочину та його ознаки	510
14.2.1. Класифікація злочинів та її значення	511
14.2.2. Поняття і значення складу злочину. Елементи складу злочину	513
14.2.3. Кваліфікація злочинів	514
14.3. Поняття та види об'єктів злочину	515
14.4. Поняття, ознаки та значення об'єктивної сторони злочину	516
14.4.1. Поняття діяння (дії або бездіяльності) як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони	517
14.4.2. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види та їх значення	518
14.4.3. Причинний зв'язок між дією та наслідками	519
14.5. Поняття суб'єкта злочину, його ознаки	519
14.5.1. Поняття неосудності та її критерії	521
14.6. Поняття, ознаки та значення суб'єктивної сторони злочину	522
14.6.1. Умисел та його види	525
14.6.2. Мотив та мета злочину, їх кримінально-правове значення	526
14.6.3. Необережність та її види	527
14.6.4. Випадок (казус)	529
14.7. Поняття та види стадій здійснення злочину. Закінчений та незакінчений злочин	530
14.7.1. Приготування до злочину	531
14.7.2. Замах на злочин та його види	531
14.7.3. Добровільна відмова від здійснення злочину	532
14.8. Поняття співучасті, його ознаки та значення	533
14.8.1. Види співучасників	533
14.8.2. Форми співучасті	534
14.9. Обставини, що виключають злочинність діяння. Загальна характеристика, види, значення	535
14.9.1. Необхідна оборона	536
14.9.2. Перевищення меж необхідної оборони	536

14.9.3. Крайня необхідність	537
14.9.4. Фізичний або психічний примус	537
14.10. Звільнення від кримінальної відповідальності. Поняття, види	537
14.10.1. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності	539
14.11. Поняття, ознаки та мета покарання	539
14.12. Звільнення від покарання та його відбування	540
14.12.1. Поняття та правові наслідки судимості	540
14.12.2. Погашення і зняття судимості	541
14.12.3. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування	541
14.12.4. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх	542
14.13. Види злочинів. Відповідальність за окремі злочини	543
<i>Питання для самоконтролю</i>	546
<i>Тести</i>	546
Розділ 15. Судова, правоохоронна та правозахисна діяльність	550
15.1. Судоустрій України	552
15.2. Поняття правосуддя та судочинства, їх ознаки та принципи	562
15.3. Цивільне судочинство. Цивільний процесуальний кодекс України	566
15.4. Кримінальне судочинство. Кримінально-процесуальний кодекс України	583
15.5. Господарське судочинство. Господарський процесуальний кодекс України	591
15.6. Адміністративне судочинство. Кодекс адміністративного судочинства України	596
15.7. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність	600
15.8. Прокуратура України	602
15.9. Правозахисна діяльність	612
<i>Питання для самоконтролю</i>	614
<i>Тести</i>	615
Список літератури	618
Алфавітно-предметний покажчик	635

ВСТУП

Розбудова демократичної, соціальної, правової держави, реалізація Україною стратегії європейської інтеграції, становлення та розвиток інформаційного суспільства, заснованого на знаннях, об'єктивно вимагають від держави, суспільства та кожного громадянина якісно нового рівня усвідомлення сутності та цінності права, його принципів та функцій, забезпечення належного рівня правової культури суспільства та особистості шляхом правового виховання, зокрема за допомогою надання правової освіти. Стаття 53 Конституції України закріплює право людини та громадянина на освіту, а також визначає статус вищих навчальних закладів як учасників освітньої діяльності і покладає на них обов'язок реалізувати важливе завдання в суспільстві – забезпечення всебічної реалізації громадянами свого права на вищу освіту. Забезпечення якості вищої освіти є важливою умовою інноваційного розвитку не лише держави та суспільства в цілому, але й Сумського національного аграрного університету. Для досягнення поставленої мети першочерговим є необхідність розвитку й удосконалення правової освіти, яка є обов'язковою для всіх закладів та рівнів освіти.

Виходячи із того, що правова освіта – це процес засвоєння знань про основи держави і права, виховання у громадян поваги до закону, прав людини, небайдуже ставлення до порушень законності та правопорядку, а також, зважаючи на специфіку освітнянської діяльності університету, підготовку фахівців для агропромислового комплексу України, професорсько-викладацький склад юридичного факультету університету надає освітнянські послуги студентам усіх факультетів (неюрідичних спеціальностей), а також Інституту економіки та менеджменту згідно з діючим Державним стандартом освіти з курсу «Правознавство». Для належного методологічного забезпечення засвоєння студентами зазначеного курсу викладачами кафедр юридичного факультету підготовлений навчальний посібник «Правознавство».

Його поява зумовлена декількома причинами. По-перше, зростає кількість юридичної літератури, що, з одного боку, містить основи правових знань, надає сучасному студенту широкі

можливості вивчення, розширення та поглиблення знань у галузі права, але з іншого – часом невиправдано перевантажує його додатковою інформацією тоді, як потрібно отримати систематизовані знання з відповідного навчального курсу у стислій строки. У цьому випадку необхідні навчальні посібники, які в стислій формі викладають основи курсу відповідно до Державних освітніх стандартів, а також містять достатній обсяг навчального матеріалу, який має бути засвоєний студентом.

Даний навчальний посібник є одним із варіантів викладення в доступній і стислій формі матеріалу з питань, затверджених Державними освітніми стандартами з курсу «Правознавство» для неюридичних спеціальностей, що дозволяє отримати знання з основних галузей права України – теорії держави та права, конституційного права України, адміністративного права, цивільного права, фінансового права, кримінального права, процесуального права та ін. По-друге, завдання освітянської діяльності Сумського національного аграрного університету цілком закономірно пов'язані з підготовкою фахівців для агропромислового комплексу України за притаманними для цієї галузі неюридичними спеціальностями – агрономія, захист рослин, землевпорядкування та кадастр, ветеринарна медицина, технологія виробництва і переробки продукції тваринництва, механізація сільськогосподарства, промислове та цивільне виробництво, технологія зберігання, консервування та переробки м'яса, облік і аудит, фінанси, маркетинг, економіка підприємств, менеджмент організацій та ін. З метою якісного виконання поставленого завдання під час підготовки навчального посібника з курсу «Правознавство» була здійснена спроба оптимізації структури посібника шляхом включення розділів, у яких подано інформацію щодо основ аграрного права, земельного права, екологічного права, трудового права, господарського права. Рівнозначний розподіл матеріалу за обсягом розділів дозволив не лише більш глибоко висвітлити питання зазначених галузей права, але й практично в кожному розділі посібника дослідити роль конкретної галузі права в удосконаленні агропромислового комплексу України.

І, нарешті, підставою для написання цього посібника з курсу «Правознавство» було таке: гармонійний розвиток університету потребує вдосконалення освітянської діяльності всіх факультетів, кафедр, що значною мірою пов'язане з розробкою сучасного навчально-методичного забезпечення та підготовкою власних науково-педагогічних кадрів. Особливо це стосується тих структур, які знаходяться на початку свого становлення та

розвитку, зокрема юридичного факультету університету. Усвідомлюючи свою відповідальну та важливу місію, професорсько-викладацький склад кафедр юридичного факультету вважав за необхідне навести в посібнику власне бачення викладання матеріалу з курсу «Правознавство» для неюридичних спеціальностей університету з огляду на підготовку сучасних фахівців для агропромислового комплексу України. Обов'язковим орієнтиром при підготовці посібника був зміст навчальної програми курсу «Правознавство» для неюридичних спеціальностей, а також фундаментальні праці провідних учених-юристів з різних галузей права, національне законодавство, передусім – Конституція України, а також міжнародні нормативно-правові акти та відповідні навчально-методичні й науково-практичні матеріали.

Таким чином, автори посібника виходили із традиційного розуміння поняття «правознавство» як системи взаємопов'язаних юридичних наук, яка за сферами прояву може бути диференційована на цикли наук: теоретико-історичні, державознавські, цивілістичні, криміналістичні. Окреме місце займають науки, що вивчають правореалізаційні відносини між державами. Тобто правознавство розглядається як єдина і разом з тим диференційована наука. Проте вважаємо за потрібне зазначити, що існують й інші тлумачення поняття «правознавство» – це наука про право, це дослідження правових проблем, методології розбудови права, філософії права, співвідношення права та закону, помилок законотворчості. Слід зважати на те, що в умовах соціальної динаміки та зміни світоглядних настанов повністю спроектувати адекватний зміст і форму освіти, урахувати всі можливі тенденції та напрями розвитку практично неможливо. Необхідно наголосити на тому, що процес підготовки Державних освітніх стандартів з курсу «Правознавство» для неюридичних спеціальностей є дуже важливим і відповідальним кроком, а отже, має ґрунтуватися на наукових засадах, зважено враховувати пропозиції представників органів державної влади, освітян, науковців та громадськості України. Вважаємо, що якісне надання освітніх послуг потребує саме такого підходу, оскільки це сприятиме розвитку наукових та педагогічних шкіл, їх творчого потенціалу.

Авторський колектив вдячний тим, хто допоміг у створенні посібника, і сподівається на подальшу плідну співпрацю.

Цей навчальний посібник орієнтований на покращення правової підготовки майбутніх фахівців агропромислового комплексу України. Від свідомого ставлення до отримання правових

знань залежить рівень правової культури, тобто знання законодавства: законів та підзаконних актів, а також уміння користуватися правовим інструментарієм у практичній діяльності.

Шановні студенти та всі, хто цікавиться правом, за допомогою посібника ви зможете самостійно здобувати нові знання та ефективно їх використовувати в подальшій діяльності.

Автори сподіваються, що прагнення до нових знань, свідоме ставлення до навчання й життя, творчості сприятимуть правовій активності та життєвим успіхам.

Навчальний посібник підготовлений колективом викладачів юридичного факультету Сумського національного аграрного університету.

Арістова І.В., д.ю.н., професор

Історія виникнення держави та права

Якщо якийсь народ сподівається, що можна залишатися неуком і бути вільним, ...то його очікує те, чого ніколи не було й ніколи не буде.

Томас Джефферсон

1.1. Держава і право як закономірний результат розвитку цивілізації

Основним елементом (суб'єктом) суспільного розвитку виступає людина. У процесі життєдіяльності люди вступають між собою в певні відносини. Як наслідок, вони усвідомлюють, що в них існують спільні інтереси і потреби, а для їх задоволення необхідно об'єднати зусилля всіх членів суспільства. З цією метою люди об'єднувалися в певні соціальні спільноти. **Соціальною спільнотою** називають сукупність індивідів, що характеризується відносною самостійністю й об'єднана різноманітними зовнішніми та внутрішніми чинниками. Наприклад, за кровноспорідненими зв'язками: родина, рід, плем'я, фратрія – внутрішні чинники. Серед зовнішніх чинників слід назвати виробничі, релігійні, політичні, культурні тощо. Інтеграція та об'єднання індивідів призводить до виникнення первісного суспільства.

Зважаючи на те, що на ранніх етапах розвитку суспільства людина виживала завдяки фізичній силі, важливу роль у цьому на відіграє навколишнє середовище.

Для регулювання стосунків, що виникли між людьми, застосовуються соціальні норми. Суспільні відносини первісного суспільства регулювалися нормами первісної моралі, релігійними нормами, звичаями і традиціями, всілякими заборонами.

Норми первісної моралі – це правила поведінки родоплемінної організації суспільства, що характеризували ставлення людини до добра чи зла, повагу до предків, до немічних і хворих.

Первісні звичаї – правила поведінки, що склалися протягом тривалого часу в процесі неодноразового їх використання та увійшли у звичку і застосовувалися добровільно.

Первісні традиції – це різновид звичаїв, що характеризувалися певним порядком (обрядом) здійснення.

Первісні заборони (табу) – правила поведінки заборонного характеру.

У процесі суспільного розвитку, пов'язаного з вдосконаленням засобів виробництва, зміною соціальної структури, відносини між людьми потребували вдосконалення, регулювання та управління. Відбувається поступова еволюція від бездержавного до державно-правового етапу розвитку суспільства. У системі організації та здійснення політичної влади держава і право стають домінуючим чинником у регулюванні відносин між окремими індивідами, особою і суспільством, окремими суспільними групами.

Держава, що володіє суверенною владою, яка є неподільною в межах її території, виступає офіційним представником усього населення або його більшості. Тому на неї покладено обов'язок охорони прав людини і громадянина, реалізації загальносуспільних і загальнолюдських потреб. З метою ефективного управління суспільством держава встановлює загальнообов'язкові правила поведінки у вигляді юридичних норм.

За допомогою права держава здійснює необхідний нормативний вплив на суспільні відносини. Перш за все це пов'язане з регулюванням відносин в економіці та політиці. Зв'язок права з економікою зумовлений взаємним впливом права на економіку (через визначення розмірів і податків їх платників, мінімальної заробітної плати, правил охорони праці, тривалості робочого часу і т.ін.) з одного боку, і економіки на право через механізм виробничих відносин – з іншого.

Залежність права від політики зумовлена діяльністю політичної еліти, яка визначає характер державної влади шляхом здійснення законотворчої функції.

Таким чином, державно-правові інститути мають захищати суспільство і кожного його члена від зловживань, протистояти сваволі, анархії і безладу, сприяти духовному і матеріальному розвитку.

1.2. Плюралізм підходів у визначенні причин виникнення держави

У контексті вирішення проблем, пов'язаних із виникненням держави і права, існує два концептуальних підходи: *формаційний* і *цивілізаційний*.

Зміст *формаційного підходу* становлять положення історико-матеріалістичної теорії (Е. Морган, К. Маркс, Ф. Енгельс та ін.). Тут виділяються три основні типи експлуататорської держави: рабовласницька, феодальна, буржуазна. Кожний наступний тип держави є більш досконалим порівняно з попереднім. Зміна одного історичного типу держави іншим відбувається закономірно. Історично останнім типом держави має стати соціалістична, яка поступово переросте в комуністичне самоврядування.

Відповідно до історико-матеріалістичної теорії кожному типу держави притаманні певні риси. Так, *рабовласницька* характеризується такими ознаками:

- 1) поділ суспільства на вільних і рабів;
- 2) відсутність у рабів елементарних людських прав;
- 3) домінуюче становище в суспільстві великих землевласників і військової верхівки;
- 4) зневажливе ставлення до фізичної праці;
- 5) переважно автократичний та олігархічний характер політичних режимів.

Феодальному типу держави і права притаманні такі риси:

- 1) закріплена у праві монополія феодалів на землю, що знайшло виявлення в принципі «немає землі без сеньйора»;
- 2) позаекономічний примус, особиста залежність селянина від землевласника;
- 3) закріплений правом поділ суспільства на стани;
- 4) умовний характер земельної власності, пов'язаний з військовою службою, ієрархія відносин у середовищі землевласників (принцип сюзеренітету – васалітету);
- 5) здобуття містами, що не були у власності феодалів, права на самоврядування;
- 6) наявність станово-представницьких органів;
- 7) визначальний вплив церковного (канонічного) права;
- 8) основною формою правління виступала монархія.

Характерними рисами *буржуазного типу* держави є:

- 1) закріплення в праві формальної рівності громадян;
- 2) відповідальність усіх перед законом;
- 3) визнання особистих і політичних прав людини і громадянина;

Навчальне видання

Правознавство

Навчальний посібник

Директор видавництва Р.В. Кочубей
Головний редактор В.І. Кочубей
Технічний редактор І.Ф. Артюшенко
Дизайн обкладинки і макет В.Б. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка О.І. Молодецька, А.О. Литвиненко

Підписано до друку 15.11.2008.
Формат 60x90 ¹/₁₆. Папір газетний. Гарнітура Скулбук.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 40,0. Обл.-вид. арк. 38,6.
Тираж 1000 прим. Замовлення № 5321.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 489 від 18.06.2001

ТОВ «ВТД «Університетська книга»
40030, м. Суми, вул. Кірова, 27, 5-й пов.
E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua

Відділ реалізації
Тел./факс: (0542) 78-83-57, 78-66-12
E-mail: info@book.sumy.ua

Надруковано відповідно до якості наданих діапозитивів
у ПП «Принт-Лідер»
Україна, 61070, м. Харків, вул.Рудика, 8

[Перейти на сайт →](#)